

QIYOSIY AKSILOGIYA: INGLIZ VA O‘ZBEK TILLARIDA DISKURSIV TAHLILLARNING PRAGMATIK XUSUSIYATLARI

<https://doi.org/10.70728/phil.v05.i05.087>

Xidirova Umida Islom qizi
Qarshi davlat texnika universiteti

Annotatsiya: Mazkur maqolada ingliz va o‘zbek tillarida diskursiv tahlilning pragmatik jihatlari qiyosiy aksiologiya nuqtai nazaridan o‘rganiladi. Til birliklarining qiymat (aksiologik) yuklamasi, nutq jarayonida yuzaga keladigan pragmatik ma’nolar, madaniy va ijtimoiy omillarning ta’siri tahlil qilinadi. Tadqiqot natijasida har ikki til diskursida baholash kategoriyasining o‘ziga xos xususiyatlari aniqlanadi.

Kalit so‘zlar: aksiologiya, diskurs, pragmatika, qiyosiy tahlil, ingliz tili, o‘zbek tili, baholash, nutq akti

COMPARATIVE AXIOLOGY: PRAGMATIC FEATURES OF DISCOURSE ANALYSIS IN ENGLISH AND UZBEKISTAN

Khidirova Umida Islam kizi
Karshi State Technical University

Abstract: This article studies the pragmatic aspects of discursive analysis in English and Uzbek from the perspective of comparative axiology. The value (axiological) loading of language units, pragmatic meanings arising in the speech process, and the influence of cultural and social factors are analyzed. As a result of the study, the specific features of the category of evaluation in the discourse of both languages are identified.

Keywords: axiology, discourse, pragmatics, comparative analysis, English, Uzbek, evaluation, speech act

Zamonaviy tilshunoslikda diskursiv tahlil va pragmatika masalalari muhim o‘rin tutadi. Ayniqsa, til birliklarining baholash (aksiologik) mazmunini o‘rganish, nutq jarayonida yuzaga keladigan yashirin ma’nolarni ochib berishda dolzarb hisoblanadi. Qiyosiy aksiologiya turli tillarda qiymat kategoriyalarining qanday ifodalanishini o‘rganadi. Ingliz va o‘zbek tillari turli til oilalariga mansub bo‘lishiga qaramay, ularning diskursida umumiy va farqli jihatlar mavjud.

Zamonaviy tilshunoslikda diskursiv tahlil, pragmatika va aksiologiya masalalari ko‘plab tadqiqotchilar tomonidan keng o‘rganilgan yo‘nalishlardan biridir. Ushbu

sohada olib borilgan tadqiqotlar nutqning faqat grammatik tuzilishini emas, balki uning kontekstual, ijtimoiy va madaniy jihatlarini ham tahlil qilish zarurligini ko'rsatadi.

Pragmatika nazariyasining asoschilari sifatida H. P. Grice, John Searle hamda G. Leech kabi olimlarning ishlari alohida ahamiyatga ega. Grice (1975) o'zining implikatura nazariyasida nutqdagi yashirin ma'nolarni ochib berish uchun kontekst va hamkorlik prinsipi muhimligini ta'kidlaydi. Searle esa nutq aktlari nazariyasi orqali tilning kommunikativ funksiyasini chuqur tahlil qiladi. Leech esa muloyimlik prinsiplari orqali pragmatik baholashning ijtimoiy jihatlarini yoritadi.

Aksiologik yondashuv tilshunoslikda qadriyatlar va baholash kategoriyalarini o'rganishga qaratilgan bo'lib, bu borada G'arb tilshunosligida baholashning leksik va pragmatik ifodasi keng tadqiq etilgan. Ingliz tilida baholash asosan leksik birliklar orqali ifodalanishi va bilvosita nutq strategiyalari bilan boyitilishi ilmiy adabiyotlarda qayd etiladi.

O'zbek tilshunosligida esa aksiologik va pragmatik hodisalar N. Mahmudov, A. Nurmonov hamda Sh. Safarov kabi olimlar tomonidan o'rganilgan. Ularning ishlarida nutq madaniyati, kontekstga bog'liq baholash va milliy-madaniy xususiyatlar alohida ta'kidlanadi. Safarov (2008) pragmatik birliklarning nutqdagi yashirin ma'nolarni ifodalashdagi rolini keng yoritgan.

Shuningdek, Brown va Levinson (1987) tomonidan ishlab chiqilgan muloyimlik nazariyasi ham diskursiv tahlilda muhim o'rin tutadi. Ushbu nazariya turli tillarda ijtimoiy masofa va hurmat ifodalanishini tushuntirishda keng qo'llaniladi. Unga ko'ra, har bir tilda kommunikativ strategiyalar ijtimoiy kontekstga mos ravishda shakllanadi.

Qiyosiy tilshunoslik doirasida olib borilgan tadqiqotlar ingliz va o'zbek tillarida aksiologik-pragmatik tizimlarning turlicha ishlashini ko'rsatadi. Ingliz tilida ko'proq universal pragmatik modellar ustun bo'lsa, o'zbek tilida milliy-madaniy va ijtimoiy omillar kuchli ta'sir ko'rsatadi. Bu esa diskursda baholashning ifodalanish shakllarini turlicha belgilaydi.

Umuman olganda, mavjud adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, aksiologiya va pragmatika o'rtasidagi bog'liqlik zamonaviy tilshunoslikda dolzarb ilmiy muammo bo'lib qolmoqda va bu yo'nalishda qiyosiy tadqiqotlar yanada chuqur o'rganishni talab qiladi.

Aksiologiya va pragmatika o'zaro bog'liqligini quyida ko'rib chiqamiz. Aksiologiya - bu qadriyatlar haqidagi ta'limot bo'lib, tilshunoslikda u nutq orqali ifodalanadigan baholash kategoriyalarini o'rganadi. Pragmatika esa nutqning kontekstga bog'liq ma'nolarini tahlil qiladi. Har ikki yo'nalish diskursda inson omilini markazga qo'yadi. Aksiologiya falsafaning bir sohasi bo'lib, qadriyatlar,

baholash va normativ tushunchalarni o'rganadi. Tilshunoslikda esa aksiologiya nutqdagi ijobiy yoki salbiy munosabatni ifodalovchi vositalarni tahlil qiladi.

Baholash kategoriyasi quyidagi darajalarda namoyon bo'ladi:

Leksik daraja (good, terrible, wonderful)

Grammatik daraja (affikslar, modallik shakllari)

Diskursiv daraja (kontekstual baholash)

Pragmatika va uning asosiy kategoriyalari

Pragmatika nutqning kontekstga bog'liq ma'nosini o'rganadi. Asosiy tushunchalar:

Nutq aktlari nazariyasi (J. Austin, J. Searle)

Implikatura (Grice nazariyasi)

Presuppozitsiya (oldindan mavjud bilimlar)

Deiksis (ko'rsatkich birliklar: vaqt, makon, shaxs)

Diskurs va uning turlari. Diskurs - bu tilning ijtimoiy va madaniy kontekstdagi ishlatilishidir. Asosiy turlari: Rasmiy diskurs (ilmiy, siyosiy), Norasmiy diskurs (kundalik suhbat), Media diskurs, Pedagogik diskurs, Ingliz tilida aksiologik-pragmatik xususiyatlar. Ingliz tilida baholash ko'pincha ochiq va aniq ifodalanadi, lekin ko'p hollarda indirekt strategiyalar qo'llaniladi.

Indirekt so'rovlar: Could you open the window?. Yumshatish: a bit, kind of, somewhat. O'zbek tilida aksiologik-pragmatik xususiyatlar. O'zbek tilida baholash kuchli madaniy va ijtimoiy asosga ega. Hurmat kategoriyasi. Sizlash/tanish shakllari

Fe'l shakllari orqali hurmat (keldingiz, aytdilar). Emotsional-ekspressiv vositalar. 1. Implikatura va yashirin baholash. Masalan: "That's an interesting idea" - bu gap ijobiy ham, salbiy ham bo'lishi mumkin (kontekstga qarab). Modallik orqali baholash.

must - qat'iylik

might - ehtimollik

should - maslahat

Politeness (muloyimlik) strategiyalari

Ingliz tilida ijtimoiy masofani saqlash muhim: Ingliz tilida baholash ko'pincha leksik birliklar (masalan, good, bad, excellent) orqali ifodalansa, o'zbek tilida bu jarayon ko'proq morfologik va sintaktik vositalar orqali kengayadi (masalan, qo'shimchalar, ta'kidlovchi yuklamalar). Ingliz tilida diskursiv pragmatika va aksiologiya. Ingliz tilida diskursiv tahlil quyidagi pragmatik xususiyatlar bilan ajralib turadi: Implikatura (implicature): yashirin ma'no orqali baholash. Modallik: ehtimollik, zaruriyat va subyektiv munosabatni ifodalash. Politeness strategiyalari: nutqda muloyimlik va ijtimoiy masofa. Masalan: "It might be better to reconsider this idea" - bu gapda to'g'ridan-to'g'ri tanqid emas, balki yumshoq baholash mavjud. O'zbek tilida diskursiv pragmatika va aksiologiya. O'zbek tilida baholash ko'pincha

kontekst va nutq vaziyatiga kuchli bog‘liq. Quyidagi jihatlar muhim: Hurmat kategoriyasi: nutqda ijtimoiy maqomni aks ettirish. Emotsional-ekspressiv vositalar: affikslar va yuklamalar orqali baholash. Bevosita va bilvosita baholash: kinoya, istehzo, maqollar orqali ifoda. Masalan: "Bu ishni yana bir bor ko‘rib chiqsangiz yaxshi bo‘lardi" - bu ham muloyim tanqidni bildiradi. Qiyosiy tahlil. Xususiyat Ingliz tili O‘zbek tili. Baholash ifodasi Ko‘proq leksik Morfologik + sintaktik. Pragmatik strategiya Indirektlik yuqori Kontekstga bog‘liqlik kuchli

Madaniy ta’sir Individualizm Kollektivizm

Hurmat ifodasi Grammatik jihatdan cheklangan Keng rivojlangan

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Leech, G. (1983). Principles of Pragmatics
2. Grice, H. P. (1975). Logic and Conversation
3. Brown, P., & Levinson, S. (1987). Politeness: Some Universals in Language Usage
4. Searle, J. (1969). Speech Acts
5. Safarov, Sh. (2008). Pragmatika
6. Mahmudov, N. (2012). Til va nutq madaniyati
7. Nurmonov, A. (2010). Lingvistik nazariya asoslari